

TOHIR MALIKNING "ODAMIYLIK MULKI" ASARIDA NAVOIY HIKMATLARI TALQINI

Abdullayeva Ilmira Boltayevna,

Xiva shahar 20-maktabi ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Urganch davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi.

DOI: <https://doi.org/10.54613/ku.v19iA.1820>

MAQOLA HAQIDA/ О СТАТЬЕ	ANNOTATSIIYA/ АННОТАЦИЯ
Qabul qilindi: 17-avgust 2026-yil	Ushbu maqolada Tohir Malikning "Odamiylik mulki" asarida Alisher Navoiy hikmatlari va ma'naviy-axloqiy qarashlarining zamonaviy badiiy-falsafiy talqini tadqiq etiladi.
Tasdiqlandi: 19-avgust 2026-yil	Asarda odamiylik, komil inson, adolat, vijdon, ilm-ma'rifat, nafsni tarbiyalash, halollik va ijtimoiy mas'uliyat kabi tushunchalarning mazmun-mohiyati Navoiy merosi bilan qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Navoiy ijodida shakllangan insonparvarlik va komillik g'oyalarining Tohir Malik tomonidan zamonaviy hayotiy voqelik, insoniy munosabatlar va ma'naviy muammolar bilan bog'langan holda qayta talqin etilishi yoritiladi.
Jurnal soni: 19-A	Shuningdek, "Mahbub ul-qulub", "Hayrat ul-abror", "Lison ut-tayr", "Farhod va Shirin", "Saddi Iskandariy" kabi asarlarda ilgari surilgan axloqiy-falsafiy qarashlarning "Odamiylik mulki"dagi g'oyalar bilan mushtarak jihatlari ochib beriladi. Tadqiqotda Navoiy hikmatlarining asardagi badiiy-g'oyaviy vazifasi, ularning shaxs ma'naviyatini shakllantirish va axloqiy tafakkurni rivojlantirishdagi ahamiyatiga alohida e'tibor qaratiladi. Shuningdek, mumtoz adabiy merosning zamonaviy adabiyotdagi davomiyligi hamda Navoiy g'oyalarining bugungi ta'lim-tarbiya jarayonidagi ma'naviy-pedagogik imkoniyatlari ko'rsatib beriladi. Maqolada qiyosiy-tahliliy, tarixiy-tipologik, germevtik va kontekstual metodlardan foydalanilgan. Maqolada, shuningdek, Navoiy hikmatlarining Tohir Malik asarida bevosita iqtibosdan tashqari, g'oyaviy-estetik va mazmuniy davomiylik shaklida namoyon bo'lishiga e'tibor qaratiladi. Yozuvchining mumtoz adabiy merosga murojaati insonning ichki dunyosi, axloqiy tanlovi va jamiyat oldidagi mas'uliyatini yoritishga xizmat qiluvchi badiiy vosita sifatida baholanadi.
Maqola raqami: 52	
KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА	
Tohir Malik, Alisher Navoiy, odamiylik, komil inson, hikmat, adolat, vijdon, ma'rifatparvarlik	

ABOUT THE PAPER	ANNOTATION
Accepted: 17 August 2026	This article examines the contemporary artistic and philosophical interpretation of Alisher Navoi's wisdom and moral-ethical views in Tohir Malik's work <i>Odamiylik mulki</i> (<i>The Wealth of Humanity</i>). The study comparatively analyzes the essence and significance of such concepts as humanity, the ideal person, justice, conscience, knowledge and enlightenment, self-discipline, honesty, and social responsibility in the work in relation to Navoi's literary and intellectual heritage. Particular attention is paid to the way Tohir Malik reinterprets the ideas of humanism and spiritual perfection developed in Navoi's works by relating them to contemporary social realities, human relationships, and moral challenges. The article also explores the common features between the ethical and philosophical ideas expressed in such works as <i>Mahbub ul-qulub</i> , <i>Hayrat ul-abror</i> , <i>Lison ut-tayr</i> , <i>Farhod va Shirin</i> , and <i>Saddi Iskandariy</i> and the ideas presented in <i>Odamiylik mulki</i> . Special emphasis is placed on the ideological and artistic function of Navoi's wisdom in Malik's work, as well as its significance in shaping an individual's spiritual outlook and developing ethical thinking. The study also highlights the continuity of classical literary heritage in contemporary Uzbek literature and the spiritual and pedagogical potential of Navoi's ideas in modern educational and moral-development processes. The research employs comparative-analytical, historical-typological, hermeneutic, and contextual approaches.
Approved: 19 August 2026	The article further focuses on the manifestation of Navoi's wisdom in Tohir Malik's work not merely through direct quotations, but also through ideological, aesthetic, and semantic continuity. The writer's engagement with classical literary heritage is considered an artistic means of revealing the individual's inner world, moral choices, and responsibility toward society.
Volume: 19-A	
Paper number: 52	
KEYWORDS	
Tohir Malik, Alisher Navoi, humanity, ideal person, wisdom, justice, conscience, enlightenment	

Kirish

Alisher Navoiy ijodi o'zbek milliy tafakkurining ma'naviy-axloqiy poydevori hisoblanadi. Uning hikmatlari nafaqat axloqiy me'yor sifatida, balki jamiyat taraqqiyotini shakllantirishda ham muhim manba bo'lgan. Zamonaviy o'zbek adabiyotida Navoiy hikmatlarini yangi badiiy-falsafiy tafakkur bilan uyg'unlashtirish jarayoni kuchaymoqda. Tohir Malikning "Odamiylik mulki" asari ana shu jarayonning yorqin namunasidir. Asarda Navoiy hikmatlari bevosita

iqtibos shaklida emas, balki zamonaviy kontekstda talqin qilinadi.

Shuningdek, mamlakatimiz rahbari tomonidan qabul qilingan hujjatlar ham Navoiy merosining dolzarbligini ta'kidlaydi. Jumladan, Prezidentimizning 2025-yil 7-fevraldagi PQ-43-son Buyuk shoir va mutafakkir Mir Alisher Navoiy ijodiy merosini yurtimiz va jahon miqyosida keng targ'ib qilish hamda Navoiy viloyatida "Alisher Navoiy yili"ni yuqori darajada o'tkazish chora-tadbirlari to'g'risidagi qarorlari hamda 2022-yil 28-yanvardagi "2022-2026-yillarga

mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi farmonida ijtimoiy soha, xususan, ta'lim va ilmfan sohalarini takomillashtirish, innovatsion loyiha va tashabbuslarni qo'llab-quvvatlashning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish borasida qator vazifalar belgilangan. Bu hujjatlar Tohir Malik ijodidagi Navoiy hikmatlarini o'qitish va tarbiyaviy jarayonlarda qo'llashni yanada muhimlashtiradi va ilmiy-amaliy jihatdan asoslaydi.

Alisher Navoiy hikmatlarida odamiylik insonning eng oliy fazilati sifatida talqin qilinadi. Navoiy uchun odamiylik faqat biologik mavjudlik emas, balki ijtimoiy mas'uliyat, mehr-shafqat va vijdon bilan bog'liq tushunchadir. Uning "Odamiy ersang, demagil odami..." mazmunidagi hikmati insonning xalq dardiga befarq bo'lmasligini talab etadi. Aslida har bir odam birinchi galda o'z-o'zini tarbiya qilishi kerak, deb o'ylayman. Har birimiz o'z-o'zimizni, xususan, ko'ng- limizni idora qila bilmog'imiz shart. Hazrat Alisher Navoiy ta'birlari bilan aytilsa, ko'ngil – badan mulkining podshohidir. Ko'ngilning salomatligi – badanning ham salomatligi, uning notoblighi – buning ham notoblighidir. Tohir Malik "Odamiylik mulki" asarida ushbu g'oyani markaziy falsafiy muammo darajasiga ko'taradi. Navoiy ijodida odamiylik shunchaki yaxshi xulq emas, balki insonning jamiyat oldidagi mas'uliyati, boshqalarga naf keltirishi va o'z nafsini tarbiyalashi bilan bog'liq ma'naviy mezon sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, "Xamsa", "Mahbub ul-qulub", "Hayrat ul-abror" kabi asarlarda bu g'oya turli obraz va hikoyatlar orqali ochib beriladi. Muallif odamiylikni eng noyob va bebaho "mulk" sifatida talqin qilib, moddiy boylikka asoslangan qadriyatlar tizimini keskin tanqid qiladi. Asarda odamiylikning yo'qolishi jamiyatning ma'naviy tanazzuliga olib keluvchi asosiy sabab sifatida ko'rsatiladi. Bu jihatdan Tohir Malik Navoiy hikmatlarini zamonaviy ijtimoiy muammolar kontekstida qayta talqin qiladi. Navoiy nazarida insonning haqiqiy kamoloti boylik yoki mansab bilan emas, balki nafsni jilovlash, adolatli bo'lish, ilmga intilish va el-yurtga xizmat qilish bilan belgilanadi.

Adabiyotlar tahlili

Alisher Navoiy ijodining ma'naviy-axloqiy mazmuni, inson va jamiyat munosabatlari, komil inson konsepsiyasi hamda hikmatlarining tarbiyaviy mohiyati o'zbek adabiyotshunosligi va pedagogik tafakkurida uzoq yillardan buyon muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri sifatida qaralib keladi. Mazkur masalaga bag'ishlangan ilmiy izlanishlarda Navoiy merosining nafaqat tarixiy-adabiy ahamiyati, balki uning zamonaviy inson tarbiyasi, axloqiy qarashlar va ma'naviy qadriyatlar tizimidagi o'rni ham alohida ta'kidlanadi. Shu jihatdan Tohir Malikning "Odamiylik mulki" asarida Navoiy hikmatlari va g'oyalarining talqinini o'rganish mumtoz adabiyot bilan zamonaviy adabiy tafakkur o'rtasidagi uzviylikni ko'rsatish imkonini beradi.

Alisher Navoiy ijodini o'rganishda, avvalo, uning badiiy va falsafiy merosini yaxlit holda anglash masalasi muhimdir. "Xamsa"da insonparvarlik, adolat, ezgulik, ilm, mehnat, sadoqat va ma'naviy kamolot kabi tushunchalar turli syujet va obrazlar vositasida badiiy ifodalangan. Xususan, "Hayrat ul-abror"da insonning axloqiy qiyofasi, jamiyatdagi mas'uliyati va komillikka intilishi markaziy masalalardan biri sifatida namoyon bo'ladi. "Farhod va Shirin"da Farhod timsolida mehnat, hunar, ilm, fidoyilik va sadoqat kabi fazilatlar bir butun holda mujassamlashsa, "Saddi Iskandariy"da adolatli hukmdor va jamiyat manfaatini ko'zlovchi shaxs masalasi ilgari suriladi. Shu sababli Navoiy "Xamsa"si Tohir Malikning odamiylik konsepsiyasini tushinishda muhim nazariy manbalardan biri hisoblanadi [7, 15–28].

Navoiy merosining axloqiy-didaktik jihatlari, ayniqsa, "Mahbub ul-qulub" asarida yanada aniq va tizimli ko'rinish oladi. Asarning uch qismdan tashkil topgani, unda jamiyatning turli qatlamlari, insoniy fazilatlar va illatlar, shuningdek, hikmat va pand-nasihatlarining berilgani uning ma'naviy-tarbiyaviy xususiyatini belgilaydi. Milliy kutubxona tavsifida ham "Mahbub ul-qulub"ning birinchi qismida

ijtimoiy tabaqalar, ikkinchi qismida yaxshi va yomon xislatlar, uchinchi qismida esa masal va hikmatlar jamlangani qayd etiladi. Mazkur tuzilish Navoiy qarashlarida insonni tarbiyalash faqat nazariy axloqiy qoidalarni bayon etish bilan chegaralanmaganini, balki real hayotdagi insonlar va ularning xatti-harakatlarini kuzatish, baholash va xulosa chiqarish tamoyiliga asoslanganini ko'rsatadi. Shu ma'noda "Mahbub ul-qulub" Tohir Malikning "Odamiylik mulki" asaridagi axloqiy mushohadalar bilan qiyosiy o'rganish uchun alohida ahamiyatga ega.

T. Karimovning Navoiy hikmatlarining zamonaviy talqiniga bag'ishlangan tadqiqotida mumtoz hikmatlarning bugungi ijtimoiy-ma'naviy muhitda yangicha mazmun kasb etishi masalasiga e'tibor qaratiladi. Muallif Navoiy hikmatlarini faqat tarixiy davrga xos pand-nasihatlar sifatida emas, balki zamonaviy insonning axloqiy dunyosini anglashga xizmat qiluvchi ma'naviy manba sifatida talqin qiladi [3, 112–121]. Ushbu yondashuv Tohir Malik ijodidagi Navoiy merosining o'ziga xosligini tushinishda muhimdir. Chunki Tohir Malik ham Navoiy hikmatlarini aynan takrorlash bilan cheklanmay, ularning mazmunini zamonaviy hayotdagi insoniy munosabatlar, vijdon, nafs, mas'uliyat va ma'naviy tanlov masalalari bilan bog'laydi.

D. Rasulovning "Komil inson tushunchasi va Navoiy falsafasi" nomli maqolasida esa komil inson tushunchasining Navoiy falsafiy-estetik qarashlaridagi o'rni yoritiladi. Tadqiqotda inson kamoloti ilm, axloq, adolat va o'zini anglash kabi omillar bilan bog'liq holda izohlanadi [9, 33–42]. Bu qarash Tohir Malikning "Odamiylik mulki" asaridagi inson konsepsiyasi bilan mazmunan yaqinlashadi. Biroq Tohir Malikda komillik masalasi mumtoz davrga xos ideal obraz doirasida qolib ketmaydi. Yozuvchi uni kundalik hayot, oila, jamiyat, shaxsiy mas'uliyat va insonning o'z vijdoni oldidagi javobgarligi bilan bog'laydi. Demak, Navoiydagi "komil inson" g'oyasi Tohir Malik ijodida zamonaviy ijtimoiy-axloqiy muhitga ko'chiriladi.

M. Sobirovning "O'zbek mumtoz va zamonaviy adabiyoti: ma'naviy va pedagogik yondashuvlar" asarida mumtoz adabiyotning ma'naviy-tarbiyaviy imkoniyatlari va zamonaviy ta'lim jarayonidagi ahamiyatiga e'tibor qaratiladi. Muallif mumtoz va zamonaviy adabiyot namunalarini o'quvchi shaxsining ma'naviy dunyosini shakllantirish bilan bog'lash zarurligini ta'kidlaydi [10, 64–78]. Mazkur qarashlar Tohir Malik asarining pedagogik imkoniyatlarini belgilashda ham muhimdir. Chunki "Odamiylik mulki"dagi asosiy tushunchalar – odamiylik, halollik, vijdon, sabr, qanoat, mehr-oqibat, adolat va mas'uliyat – bevosita shaxsning ma'naviy shakllanishi bilan bog'liq.

I. Abdullayevaning zamonaviy o'zbek adabiyotida odamiylik va axloqiy qadriyatlar masalasiga bag'ishlangan maqolasida ham insoniylik tushunchasining badiiy adabiyotdagi ifodasi va uning axloqiy mazmuni tahlil qilinadi [1, 45–53]. Mazkur tadqiqot uchun muhim jihat shundaki, unda odamiylik faqat individual fazilat emas, balki shaxsning jamiyat va boshqa insonlar bilan munosabatida namoyon bo'ladigan qadriyat sifatida qaraladi. Tohir Malikning "Odamiylik mulki" asarida ham odamiylik tushunchasi aynan shu mazmunda kengayadi: insonning qanday yashashi, boshqalarga munosabati, boylik va mansabga qarashi, o'z nafi ustidan nazorat o'rnatish uning haqiqiy insoniy qiyofasini belgilaydi. Shu jihatdan mazkur tadqiqot Tohir Malik asarining asosiy konseptual tushunchalarini izhlash uchun muhim nazariy zamin yaratadi.

S. Alimovning "Tohir Malik ijodida Navoiy merosi talqini" maqolasi mazkur mavzuga eng yaqin ilmiy manbalardan biridir. Tadqiqotda Tohir Malik ijodida Navoiy merosining aks etishi, mumtoz adabiyot bilan zamonaviy badiiy tafakkur o'rtasidagi aloqalar masalasi yoritilgan [2, 60–69]. Mazkur manbaning ahamiyati shundaki, u Tohir Malik ijodini faqat zamonaviy adabiyot doirasida emas, balki mumtoz adabiy an'ananing davomiyligi nuqtayi nazaridan ko'rish imkonini beradi. Biroq Tohir Malikning "Odamiylik

mulki” asarida Navoiy hikmatlarining odamiylik, komil inson, adolat, ilm-ma’rifat, vijdon va nafs tarbiyasi bilan bog’liq holda qanday qayta mazmunlashtirilgani masalasi yanada chuqurroq tahlilni talab qiladi. Aynan shu jihat mazkur maqolaning ilmiy yo’nalishini belgilaydi.

T. Malikning “Ma’naviyat va odamiylik” asari ham yozuvchining inson ma’naviyati haqidagi qarashlarini tushunishda muhim manba bo’lib xizmat qiladi [4, 25–39]. Unda odamning ma’naviy qiyofasi, tarbiya, axloq, insoniy munosabatlar va hayotiy mas’uliyat kabi masalalar keng yoritiladi. Tohir Malikning mazkur qarashlari “Odamiylik mulki”da yanada tizimli ko’rinishga ega bo’ladi. Yozuvchi uchun odamiylik tug’ma va o’zgarmas holat emas, balki tarbiya, o’zini nazorat qilish, hayotiy tajriba va ma’naviy izlanish orqali shakllanadigan sifatdir. Shu nuqtayi nazardan uning qarashlari Navoiydagi “nafsn tarbiyalash”, “ilm bilan kamol topish” va “elga naf yetkazish” tamoyillari bilan yaqinlashadi.

Tohir Malikning “Odamiylik mulki” asari ustida olib borilgan keyingi tadqiqotlar ham yozuvchining mumtoz adabiyotdan foydalanish usuliga e’tibor qaratayotganini ko’rsatadi. Xususan, 2026-yilda e’lon qilingan tadqiqotda “Odamiylik mulki”da mumtoz adabiyot namunalarining sharhi va ularning asardagi vazifasi ko’rib chiqilib, Tohir Malikning “Odamiylik mulki” asarining ayrim nashrlarida aniq sahifalar ko’rsatilgan. Unda, masalan, 2018-yilgi nashrning 1-kitobidan 73-bet, 3-kitobidan 21-bet kabi sahifalar keltiriladi. Bu holat asarda mumtoz merosga murojaat qilish tasodifiy emas, balki yozuvchining axloqiy-falsafiy konsepsiyasini asoslashga xizmat qiluvchi badiiy usul ekanini ko’rsatadi.

A. Navoiy ijodining “Lison ut-tayr”dagi falsafiy qirralari ham Tohir Malikning “Odamiylik mulki”dagi o’zlikni anglash va ichki tarbiya masalalarini tushunishda muhimdir. “Lison ut-tayr”dagi qushlarning Simurg’ni izlash yo’lidagi ruhiy safarini insonning o’zligini anglash, ichki to’siqlardan xalos bo’lish va ma’naviy kamolot sari intilishi bilan bog’lash mumkin. Bu jihat Navoiy ijodida insonning tashqi dunyoni o’zgartirishidan oldin o’z ichki olamini tartibga solishi zarurligi haqidagi qarash mavjudligini ko’rsatadi. Tohir Malikda ham insonning o’z-o’zini tarbiyalashi, ko’ngilni nazorat qilish, nafsn jilovlash va vijdon bilan yuzma-yuz qolish masalalari muhim o’rin egallaydi. Shunday ekan, “Lison ut-tayr” va “Odamiylik mulki” o’rtasidagi muhtaraklikni, eng avvalo, insonning ichki kamolotini asosiy ma’naviy vazifa sifatida ko’rishda kuzatish mumkin [8, 41–52].

Navoiy merosining tarbiyaviy mohiyatini o’rganuvchi manbalarda ilm va ma’rifat masalasiga ham alohida urg’u beriladi. Navoiy uchun ilm insonni jaholatdan chiqaruvchi, uning tafakkurini kengaytiruvchi va axloqiy kamolotga yetaklovchi vosita hisoblanadi. Shu jihatdan ilmni faqat ma’lumotlar yig’indisi sifatida tushunish Navoiy konsepsiyasiga to’liq mos kelmaydi. Ilm inson xulqida, qarorlarida va jamiyatga munosabatida aks etgan taqdiridagina haqiqiy ma’rifatga aylanadi. Tohir Malikning “Odamiylik mulki”dagi qarashlarida ham bilim va axloqning ajralmasligi ko’zga tashlanadi. Yozuvchi uchun ko’p narsani bilishning o’zi insonni komil qilmaydi; bilimning insoniy fazilatlar bilan uyg’unlashuvi muhim. Bu jihat zamonaviy ta’limdagi bilimni amaliy faoliyat va shaxsiy mas’uliyat bilan bog’lash tamoyiliga hamohangdir.

Navoiy va Tohir Malik qarashlaridagi yana bir muhim muhtarak nuqta – adolat va vijdon masalasidir. Navoiy asarlarida adolat shaxsiy fazilat bo’lish bilan birga, jamiyat hayotining asosiy mezon sifatida ham talqin qilinadi. D. Rasulov adolat, axloq va komillik tushunchalarining Navoiy falsafasidagi o’zaro aloqasini ko’rsatib, insonning ma’naviy darajasi uning jamiyatdagi munosabatlari orqali namoyon bo’lishini qayd etadi [9, 33–42]. Tohir Malik esa bu masalani zamonaviy hayotga yaqinlashtiradi. Uning talqinida inson o’zini jamiyatdan ajratib tasavvur qila olmaydi: uning halolligi, adolati yoki insofi kundalik munosabatlarda

namoyon bo’ladi. Shu sababli vijdon yozuvchi talqinida ichki mezon vazifasini bajaradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur maqolada Alisher Navoiy hikmatlari va Tohir Malikning “Odamiylik mulki” asaridagi inson, axloq, ma’naviyat va komillik masalalarini yoritishda qiyosiy-tahliliy, tarixiy-tipologik, germenevtik va kontekstual metodlardan foydalanildi. Qiyosiy-tahlil usuli orqali Navoiy ijodidagi odamiylik, komil inson, adolat, vijdon, ilm-ma’rifat va nafs tarbiyasi haqidagi qarashlar Tohir Malikning mazkur asaridagi talqinlar bilan solishtirildi. Tarixiy-tipologik yondashuv asosida mumtoz adabiyotdagi axloqiy-falsafiy g’oyalarning zamonaviy adabiy tafakkurda davom etish xususiyatlari aniqlandi.

Germenevtik metod yordamida Navoiy hikmatlari va badiiy obrazlarning mazmuni ularning yaratilish konteksti hamda Tohir Malik asaridagi yangi mazmuni bilan bog’liq holda sharhlandi. Kontekstual tahlil orqali esa yozuvchining Navoiy merosiga murojaat qilish sabablari, hikmatlarning asardagi g’oyaviy-badiiy vazifasi va ularning zamonaviy ma’naviy-tarbiyaviy masalalar bilan aloqasi ochib berildi. Badiiy matnlarni tahlil qilishda matniy kuzatish, qiyoslash, umumlashtirish va ilmiy talqin usullaridan ham foydalanildi.

Natijalar

Navoiy ta’limotida komil inson ilmiy, axloqli, adolatparvar va vijdonli shaxsdir. Ushbu ideal obraz mumtoz adabiyotda inson kamolotining eng yuqori cho’qqisi sifatida tasvirlanadi. Tohir Malik esa “Odamiylik mulki”da bu ideal bilan zamonaviy voqelik o’rtasidagi ziddiyatni ochib beradi. Insonni inson bo’lishiga bois tarbiyadir va uch narsaga ehtiyoj sezadi: iste’dodga, ilmga va mashqqa. Hazrat Navoiy debdilarki: “Qobiliyatli odamni tarbiya qilmaslik – zulmkorlikdir. Noqobil odamga esa tarbiya xayfdir. Tarbiyangni ayab, unisini nobud etma, bunisiga tarbiyangni zoe qilma. Qobilg’a tarbiyat erur ul nav’kim, guhar, Tushsa najosat ichra yugay kimsa oni pok. Gar ituzumiga kishi may birla bersa suv, Bu tarbiyat bila qila olg’aymu oni tok”. Ma’nosi: qobiliyatli kishiga berilgan tarbiya gavhar kabi qimmatlidir. Gavhar najosatga tushsa ham yuvilsa tozalanadi, qimmatini yo’qotmaydi. Ituzum may bilan sug’orilsa ham ituzum ligicha qoladi, hech zamon tokka aylanmaydi. Asarda bilimli, yuqori lavozim egallagan, ammo vijdotsiz shaxslar obrazi orqali komillik tushunchasining buzilishi fosh etiladi. Muallif shu orqali Navoiy orzu qilgan komil insonning jamiyatda tobora kam uchrayotganini badiiy-falsafiy tahlil qiladi. Bu yondashuv Navoiy hikmatlarining tanqidiy davomiyligi sifatida namoyon bo’ladi. Komil inson Sharq pedagogik tafakkurining asosiy kategoriyasidir. Sharq pedagogik tafakkurida inson tarbiyasi masalasi bilim berish jarayonidan kengroq tushunilgan. Insonni komillikka yetkazish uchun uning aqliy, axloqiy, ruhiy va ijtimoiy sifatlarini uyg’un rivojlantirish zarurligi ta’kidlangan. Alisher Navoiy ijodida ushbu g’oya alohida tizimlilik kasb etadi. Masalan, “Mahbub ul-qulub” asarida insonning jamiyatdagi qadrini uning mol-mulki yoki mansabi emas, balki odobi va insoniy fazilatlarini belgilashi haqidagi qarashlar keng yoritiladi.

Navoiy: “Adab kichik yoshdagilarni ulug’lar duosig’a sazovor etar” mazmunidagi qarashlari orqali tarbiyaning yosh avlod hayotidagi hal qiluvchi o’rnini ko’rsatadi.

Bu fikrni zamonaviy pedagogik nuqtayi nazardan sharhlaganda, odob shaxsning ijtimoiylashuvi va ma’naviy identifikatsiyasini ta’minlovchi muhim kompetensiya sifatida qaralishi mumkin. Navoiy uchun komillikning muhim sharti ilm va axloqning birligi. Bu tamoyil Tohir Malik ijodida ham davom ettiriladi.

Tohir Malik asarida komil insonni shakllantiruvchi fazilatlarini bir necha pedagogik komponentlarga ajratish mumkin:

1. Ma’rifiy komponent. Shaxsning bilim olishga intilishi, mustaqil fikrlashi va hayot hodisalarini anglash qobiliyatini rivojlantiradi.

2. Axloqiy komponent. Halollik, rostgo’ylik, adolat, vijdon, vafo kabi sifatlarni shakllantiradi.

3. Ruhiy komponent. Nafsi boshqarish, sabr, qanoat, tavba, o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

4. Ijtimoiy komponent. Shaxsning jamiyat, oila, Vatan va atrofidagi insonlar oldidagi mas'uliyatini kuchaytiradi.

5. Refleksiv komponent. Insonning o'z xatti-harakatlarini tahlil qilishi va o'z-o'zini tarbiyalashiga imkon beradi. Shunday qilib, "Odamiylik mulki"da komil inson modeli quyidagi pedagogik tizimda ifodalanadi:

Bilim → anglash → o'zini nazorat qilish → axloqiy tanlov → ezgu amal → ma'naviy kamolot. Bu model o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy kompetensiyalarini shakllantirishda metodik asos vazifasini bajarishi mumkin.

Alisher Navoiy hikmatlarida adolat jamiyat barqarorligining asosi sifatida e'tirof etiladi. Navoiy nazarida adolat hukmron bo'lgan jamiyatda inson qadr-qimmatini ustuvor bo'ladi. Tohir Malik esa "Odamiylik mulki"da adolat tushunchasini vijdon bilan chambarchas bog'lab talqin qiladi. Asarda vijdon insonning ichki hakami sifatida ko'rsatiladi. Vijdon yo'qolgan joyda adolat ham yo'qoladi, natijada jamiyatda ma'naviy bo'shliq yuzaga keladi.

Navoiy va Tohir Malik: ilm va ma'rifatning tarbiyaviy mohiyati

Alisher Navoiy ilmni insonni yuksaltiruvchi asosiy kuch sifatida ko'radi.

"Hayrat ul-abror"da ilm va jaholat qarama-qarshiligi orqali insonning ma'naviy darajasi belgilanadi.

Navoiy tafakkurida ilm – ma'rifat – kamolot o'zaro uzviy tushunchalardir.

Tohir Malik ham "Odamiylik mulki"da ma'rifat masalasiga katta ahamiyat beradi. Biroq yozuvchi uchun bilimning o'zi yetarli emas. Bilim insonning xulq-atvorida namoyon bo'lishi kerak. Bu jihat pedagogik nuqtayi nazardan nihoyatda muhim. Chunki zamonaviy ta'limda ham "bilim"dan "kompetensiya"ga o'tish asosiy masalalardan biridir. O'quvchi: bilishi → tushunishi → baholashi → amalda qo'llashi → refleksiya qilishi kerak. Bu jihatdan Tohir Malikning qarashlari zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv bilan hamohangdir.

Alisher Navoiyning "Lison ut-tayr" asarida qushlarning Simurg'ni izlash yo'lidagi safarini insonning o'zligini anglash va ma'naviy kamolot sari intilishi ramzi sifatida talqin qilish mumkin. Asarning asosiy g'oyalaridan biri — insonning haqiqatni tashqaridan emas, avvalo o'zining ichki dunyosidan izlashi. Bu g'oya Tohir Malikning "Odamiylik mulki"dagi nafs, vijdon va o'z-o'zini tarbiyalash haqidagi qarashlari bilan mushtaraklik kasb etadi. Pedagogik jihatdan bu holat refleksiv tarbiya tushunchasi bilan izohlanadi.

Ya'ni o'quvchi:

"Men qanday insonman?"

"Xatti-harakatim to'g'rimi?"

"Men boshqalarga qanday ta'sir ko'rsataman?"

"Menda qaysi fazilatlar rivojlangan?"

"Qaysi jihatlarimni tarbiyalashim kerak?" kabi savollar asosida o'z faoliyatini tahlil qiladi. "Lison ut-tayr"dagi ruhiy safar va "Odamiylik mulki"dagi o'z-o'zini tarbiyalash g'oyasi zamonaviy pedagogikada shaxsiy refleksiya mexanizmi sifatida foydalanilishi mumkin.

Muhokama

Navoiyning "Farhod va Shirin" dostonida Farhod obrazi orqali mehnatsevarlik, bilimga intilish, hunar egallash, sadoqat va fidoyilik kabi fazilatlar ulug'lanadi.

Farhodning mehnatga munosabati uning komillikka intiluvchi shaxs sifatidagi qiyofasini belgilaydi. Bu jihat Tohir Malikning odamiylik konsepsiyasi bilan uyg'unlashadi. "Odamiylik mulki"dagi inson ham faqat yaxshi niyat qiluvchi emas, balki ezgu niyatini amaliy faoliyatga aylantiruvchi shaxs sifatida qaraladi. Pedagogik jihatdan bu: qadriyat → motivatsiya → faoliyat → natija tizimi bilan izohlanadi.

Shunday ekan, Farhod obrazidan o'quvchilarda mehnatsevarlik va mas'uliyatni rivojlantirishda, "Odamiylik

mulki"dagi qarashlardan esa ushbu fazilatlarini kundalik hayot bilan bog'lashda foydalanish mumkin.

Navoiy "Saddi Iskandariy" dostonida adolatli hukmdor obrazini yaratadi. Iskandar timsolida davlat boshqaruvi, xalq manfaatini ko'zlash, adolat va mas'uliyat kabi tushunchalar badiiy ifodalanadi. Bu g'oya pedagogik jihatdan o'quvchilarda:

adolat;

fuqarolik mas'uliyati; jamoada hamkorlik;

liderlik;

ijtimoiy faollik kabi sifatlarni rivojlantirish uchun muhim tarbiyaviy manbadir.

Tohir Malikda esa adolat tushunchasi kundalik insoniy munosabatlar darajasiga yaqinlashtiriladi. Shu sababli Navoiy va Tohir Malik qarashlarining pedagogik uyg'unligini quyidagicha ifodalash mumkin: Navoiy adolatni ijtimoiy boshqaruv mezonini sifatida talqin qiladi. Tohir Malik adolatni shaxsning kundalik axloqiy tanlovi mezoniga aylantiradi. Natijada komil insonning ijtimoiy va shaxsiy mas'uliyati bir butun pedagogik tizimga keladi.

"Mahbub ul-qulub"ning pedagogik qimmatini shundaki, unda inson xarakterining turli ko'rinishlari tahlil qilinadi. Navoiy yaxshi va yomon xulqni qarama-qarshi qo'yish orqali insonni o'z xatti-harakatlarini baholashga undaydi. Tohir Malikning "Odamiylik mulki"da ham ana shunday tarbiyaviy mexanizm mavjud. Bunda o'quvchi tayyor "yaxshi-yomon" formulasini yodlab olmaydi, balki muayyan axloqiy vaziyatni tahlil qiladi. Bu esa zamonaviy pedagogikadagi muammoli ta'lim va axloqiy dilemma metodlari bilan uyg'unlashadi. Masalan, o'quvchilarga: "Agar inson o'z manfaatini ko'zlab, boshqa bировga zarar yetkazsa, bu holatni qanday baholaysiz?" degan savol berish mumkin. O'quvchi Tohir Malik va Navoiy qarashlari asosida mustaqil axloqiy xulosa chiqaradi. Shunday qilib, badiiy asar tarbiyaviy vaziyat yaratish vositasiga aylanadi.

Xulosa

Tohir Malikning "Odamiylik mulki" asari Navoiy hikmatlarining zamonaviy badiiy-falsafiy talqinini o'zida mujassam etgan. Muallif Navoiy g'oyalarini bugungi jamiyat, ta'lim va ma'naviy muhit bilan uyg'unlashtirib, ularning dolzarbligini ilmiy va amaliy jihatdan ko'rsatadi. Prezident qarorlari va strategik farmonlar esa bu jarayonni davlat siyosati darajasida mustahkamlaydi, shuningdek, Navoiy merosini keng targ'ib qilish va ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llash uchun amaliy yo'nalishlarni belgilaydi. Tohir Malikning "Odamiylik mulki" asarida komil inson g'oyasi badiiy-falsafiy mazmun bilan bir qatorda, katta pedagogik salohiyatga ega konsepsiya sifatida namoyon bo'ladi. Asarda insonning ma'naviy qiyofasi ilm, ma'rifat, odob, halollik, vijdon, qanoat, sabr, mehr-oqibat, adolat va nafsi boshqarish kabi fazilatlarining o'zaro uyg'unligi asosida belgilanadi. Alisher Navoiyning "Mahbub ul-qulub", "Hayrat ul-abror", "Lison ut-tayr", "Farhod va Shirin", "Saddi Iskandariy" kabi asarlaridagi komil inson konsepsiyasi Tohir Malik qarashlarining muhim ma'naviy-falsafiy ildizlari bilan mushtarakdir. Biroq Tohir Malik mumtoz merosni oddiy takrorlamaydi. U Navoiy ilgari surgan insonparvarlik, ilm, axloq, adolat va ruhiy kamolot g'oyalarini zamonaviy hayot muammolari bilan bog'lab, yangi pedagogik mazmun kasb ettiradi. Tadqiqot natijasida aniqlanishicha, "Odamiylik mulki"dagi komil inson konsepsiyasini pedagogik jihatdan quyidagi formula orqali ifodalash mumkin: Ilm + ma'rifat + axloq + refleksiya + nafs tarbiyasi + ezgu faoliyat = ma'naviy komillik. Mazkur konsepsiya o'quvchi-yoshlarning ma'naviy-axloqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda, ularda mustaqil fikrlash, axloqiy tanlov, ijtimoiy mas'uliyat va o'z-o'zini tarbiyalash ko'nikmalarini shakllantirishda samarali pedagogik vosita bo'la oladi. Shu ma'noda Tohir Malikning "Odamiylik mulki" asari Alisher Navoiy boshlab bergan komil inson tarbiyasi haqidagi Sharq pedagogik tafakkurining zamonaviy adabiy-estetik davomlaridan biri sifatida baholanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdullayeva, I. Odamiylik va axloqiy qadriyatlar zamonaviy o'zbek adabiyotida. I. Abdullayeva // O'zbekiston adabiyoti va san'ati. – 2019. – № 3 (5). – B. 45–53.
2. Alimov, S. Tohir Malik ijodida Navoiy merosi talqini. S. Alimov // Adabiy meros jurnali. – 2020. – № 1 (12). – B. 60–69.
3. Karimov, T. Navoiy hikmatlarining zamonaviy talqini. T. Karimov // Ilmiy maqolalar to'plami. – Toshkent, 2018. – B. 112–121.
4. Malik, T. Ma'naviyat va odamiylik. – Toshkent : Adabiyot va san'at nashriyoti, 2020.
5. Malik, T. Odamiylik mulki. – Toshkent : Ma'rifat nashriyoti, 2024.
6. Mirziyoyev, Sh. M. O'zbekistonning ma'naviy merosi va yoshlar tarbiyasi. – Toshkent : O'zbekiston Respublikasi Matbuot va axborot agentligi, 2021.
7. Navoiy, A. Xamsa. – Toshkent : O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 1991.
8. Navoiy, A. Lison ut-Tayr va hikmatlar. – Toshkent : Sharq nashriyoti, 2008.
9. Rasulov, D. Komil inson tushunchasi va Navoiy falsafasi. D. Rasulov // Ma'naviyat va tarbiya. – 2017. – № 2 (8). – B. 33–42.
10. Sobirov, M. O'zbek mumtoz va zamonaviy adabiyoti: ma'naviy va pedagogik yondashuvlar. – Toshkent : Fan nashriyoti, 2022.